

ESSÄN

Samarbetets stora gåta

Publicerat 2009-12-02 14:18

Foto: Ryan Dorgan Elinor Ostrom väcker hoppet om att egenintresset går att tygla.

Alla vet att bron inte håller för tunga fordon, men många kör med överlast ändå, och en nyttighet som är till för alla riskerar att kollapsa. Ändå visar det sig att allmänningar ofta fungerar – Göran Greider låter sig förundras av årets ekonomipristagare Elinor Ostrom.

Nyligen satte jag mig ner för att skriva ett besvärligt brev till två av vägföreningarna i orten Dala-Floda. Jag är med i en stiftelse som har hand om en underbart vacker träbro över Västerdalälven och är litet av bygdens stolthet; de flesta far över den någon gång. Vägföreningarna i byarna närmast älven bidrar årligen med en summa till underhåll men hur ska man göra med dem som ligger längre bort där folk inte lika ofta nyttjar bron? Var ska gränsen för brons nytta dras? Ska jag vädja till deras egennytt

eller till att de har släkt och bekanta på andra sidan älven? Ska jag tala om bygdens väl och ve eller rent av om brons skönhet?

Mycket ideellt arbete har lagts ner för att hålla denna "allmänning" i gott skick. Men en av de svåraste uppgifterna är att övervaka att folk inte kör över den med för tunga fordon. Jag drar mig för att påpeka en försyndelse om jag råkar bevittna den. Jag kan ju bli ovän med någon, och den som kritiserar undrar ilsket varför just han och inte den och den får fan för det? De som bryter mot viktregeln gör det oftast av tanklöshet eller för att de råkar ha bråttom. Men om alltför många gör så riskerar bron att överutnyttjas och till slut kanske stängas av vid Vägverkets nästa besiktning. I klartext betyder det att den kortsiktiga individuella nyttan riskerar att sluta med att ingen kan utnyttja bron. Allmänningen kollapsar. Alla måste då ta den långa omvägen över järnbron uppe vid forsen.

Bredvid datorn hade jag, under brevskrivandet, boken "Allmänningen som samhällsinstitution" av Elinor Ostrom liggande. Mycket märklig känsla: Boken tycktes direkt handla om "vår" bro och kollektivismen den ropar på från byfolket. Ostrom, årets Nobelpristagare i ekonomi, förnyade med sin forskning tänkandet kring vad som krävs för att få en gemensam resurs att fungera. Enligt den gamla teorin borde vår bro till slut kollapsa, under tyngden av det kortsiktiga nyttomaximerandet: en social fälla slår ihop kring brukarna.

Uttrycket "allmänningens tragedi" myntades för länge sedan och problemet är välkänt. När ingen äger en betesäng och inte heller någon allsmäktig furste upprätthåller regler för brukandet, ja då riskerar betesmarken att bli förstörd. Varför? Därför att var och en av boskapsägarna aldrig kan veta vad de andra gör. I en sådan situation av osäkerhet och höga kostnader för att skapa gemensamma regler är det bättre för var och en att släppa ut sina kor på ängen och låta dem beta så mycket de kan. Annars gör de andra det. Den som i en regellös situation ensam vill agera förnuftigt och begränsa sitt bete kan framstå som en "godtrogen idiot", som Ostrom uttrycker det.

Det är egentligen situationen i varje kollektiv tvättstuga, eller, än mer igenkännbart: det gemensamma kylskåpet på arbetsplatsen! Plötsligt står en stackare där och städar upp i kylskåpet efter alla andra och känner sig som en idiot.

Ekonomien Mancur Olsen gav i sin bok "Det kollektiva handlandets logik" den skarpaste versionen av den rationalistiska teori som ofta slutar i pessimism. Han hade en särskild blick för fripassageraren, den som åker snålskjuts på andra: Varför ska jag gå med i facket? Jag kan ju ändå dra nytta av de framgångar som facket eventuellt har, och det är en rationell inställning. Jag läste Olsens bok för snart femton år sedan och när jag tittade upp från den häpnade jag över att kollektivt handlande över huvud taget kan existera.

Men det gör det ju! Folk går exempelvis och röstar fastän vars och ens röst är så betydelselös för vem som får makten att det kan verka rationellt att låta bli. Gemensamt ägda resurser, allmänningar, brukas ofta förnuftigt och hållbart. Hur är det möjligt? Ostroms klassiska studie är skriven i djup förundran. På fältnivå går hon igenom en rad exempel på att människor, mot alla odds och mot vedertagen spelteori, fått sina allmänningar att fungera. Hon beskriver det själv som att gåtor staplas på varandra. Detta är samhällsteori när den är som bäst, för här undersöks de fundament som våra samhällen vilar på men som vaneblicken inte längre ser.

I den schweiziska alpbyn Törbel har byfolket sedan tidig medeltid samsats kring bruket av skogs- och betesmarker som ingen äger. Systemet har överlevt en tusenårig historia och förblivit stabilt – ett tecken på att gemensamt ägande inte är någon anakronism, utan ofta är ett bättre alternativ än privat ägande. Liknande lyckade exempel finner Ostrom i allt från filippinska bönders bevakningslösningar till japanska byar där övervakarna tar ut böter i saké från dem som bryter mot reglerna. Varför fungerar det?

När Ostrom letar efter gemensamma nämnare för de allmänningar som fungerar hittar hon åtta drag. Avgörande är bland annat att gränserna för den gemensamma resursen noga specificeras, att reglerna utformas av brukarna själva – då upplevs de som rättvisa – och att problemet med övervakning och straff blir så billigt som möjligt och gör så litet social skada som möjligt (hon förundras över att böter ofta är så milda). Det är här som Ostroms undersökning blir så oändligt mycket mer givande än de abstrakta spelteoretiska modellerna. Endast genom att noga studera den komplexa väven av sociala relationer och resursens speciella karaktär – ett fiskevatten är inte detsamma som en äng! – blir det möjligt att förstå varför kollektivt handlande ofta blir av.

På sextioalet följde Ostrom vattenfrågan i Kalifornien. De underjordiska grundvattenbassängerna hotades av överexploatering. För mycket vatten pumpades upp och försaltning från havet riskerade att förstöra den gemensamma resursen. Eländet var att varje enskild pumpare inte vågade avstå från att ta ut vad han kunde. Brukarna satt fast i en social fälla som ovevkligt skulle sluta i en katastrof för allmänningen. Att följa hennes skildring av hur pumparna i vissa områden till sist, trots till synes oöverstigliga hinder, kom överens om gemensamma regler är bland det mest fascinerande jag läst. För det som sker i hennes beskrivning är att de stora orden "stat" eller "marknad" löses

upp. En social väv rullas i stället ut. Ett ord som återkommer är "självförvandlande": När människor möts för att diskutera regler tvättas deras egoistiska impulser en smula och allmänintresset blir närvarande. Ett annat ord är "enskiktad", ty först när många institutionella skikt, från staten ner till den lokala brukaren, är med blir samarbete möjligt. I fall där man misslyckas beror det ofta på att situationen är enskiktad.

Vilken räckvidd har då Ostroms teori? Hon är inte de yviga gesternas samhällsfilosof men i slutkapitlet snuddar hon vid Thomas Hobbes. Han utgick från det tänkta naturtillstånd där alla krigar mot alla (om det inte snarare gällde inbördeskrigets England, då filosofen skrev sitt verk) och den som läser hans "Leviathan" står i den skräckfyllda källarvåningen till våra moderna samhällen. Men med Hobbes anar man varför islamiska domstolar i Somalia eller talibanstyre i Afghanistan av stora delar av befolkningen trots allt ses som ett framsteg: ett våldsmonopol och ett minimum av trygghet upprättas. Personligen tror jag att Hobbes teori tyvärr är historiskt riktig: Våldet, i form av den segrande fursten, skapade de moderna rättsstaterna. Men när sedan samhället under den demokratiska eran så att säga flyttar in i den Hobbeska staten – och orden "stat" och "samhälle" ibland till och med smälter samman! – då skapas nya förutsättningar för kollektivt handlande som inte behöver tvingas fram. Då är Ostroms tid inne. Ostroms teori ger hopp om att det oinskränkta egenintressets värld, i alla fall där den berörda gruppen inte är för stor, ofta kan tygla sig själv.

Den största allmanningen är jordens biosfär. Inga gudomliga byråkrater hjälper oss att lösa klimatfrågan och hela nationer är här fripassagerare. Jag tror inte att Ostroms teori ger så mycket konkret hjälp för att få klimatförhandlingarna i hamn, men hon inspirerar: Vi ser att förnuftig kollektivism kan besegra den rationella egoismen.

Jag går på bron över älven. Den håller!

Göran Greider
essa@dn.se

© Detta material är skyddat enligt lagen om upphovsrätt.